

Л. П. Лановюк

*Національний університет
біоресурсів і природокористування України*

L. Lanovyyuk

*National University of Life and Environmental Sciences of
Ukraine, Kyiv, Ukraine*

**РАДЯНСЬКИЙ МІФ ПРО УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО:
ІНСТРУМЕНТИ МАНІПУЛЯЦІЇ ІСТОРИЧНОЮ ПАМ'ЯТТЮ**

***The Soviet Myth of the Ukrainian Village:
The Tools for Manipulating Historical Memory***

У статті розглядається роль українського села та селянства в історії та його місце в економічних та політичних процесах радянського періоду. Стверджується, що радянська епоха мала вплив на історичну свідомість населення пострадянського простору, зокрема в контексті закріплення негативного образу як українського села, так і українського селянина.

Ключові слова: село, селянство, сільська територія, експериментальні села, історія, пам'ять.

This article examines the role of Ukrainian village and its peasants in economic and political processes of the Soviet Union. The Soviet period had significant impact on the historical consciousness of post-Soviet population in forming a negative image of both the Ukrainian village and Ukrainian peasant.

Many scholars of different specialties have focused on aspects of Ukrainian village and the role of peasants in history. Studying various aspects of this subject resulted in a larger quantity of academic pieces than average in the Ukrainian history research. The historiographic analysis determined various scientific centers that produced knowledge most actively and thus influenced the perception of the subject: Institute of History of Ukraine (Kyiv), the Research Institute of the Peasantry (Cherkasy), agrarian historians from leading universities of Kyiv, Kharkiv, Lviv, Vinnytsia, Dnipro, Zaporizhzhia, Mykolayiv, Kamyanets-Podilsky and other.

Ukrainian peasantry created a distinct, unique and highly productive agriculture through a vast and diverse experience. The Ukrainian village is a moral and spiritual center of the regional society. Nevertheless, it has a historically permanent feature – the tragic fate. Ukrainian village was the largest victim of absence

of Ukrainian statehood. In the times of occupations Ukrainian peasants were robbed and forced to unpaid work, aimed at feeding conquerors. The ongoing processes of urbanization, that has been taking place globally, pooled the best people from countryside, especially in Soviet times, but also nowadays. Statistical analysis of dynamics in the number of villages and its population in the recent past is negative. The paper argues that with the constant weakening of the village, Ukrainian state is losing its authentic face.

Keywords: village, peasantry, countryside, experimental villages, history, memory.

Селу в Україні завжди відводили важливу роль, адже історично склалося так, що цементувався уклад буття українця саме тут. Історична доля українського села була різноманітною, нерідко трагічною, а закономірна урбанізація вимивала й далі вимиває найкращі кадри з сільської місцевості. З перманентною втратою позицій українського села наша держава втрачає автентичне обличчя.

Українське село з його реаліями буття постає в центрі досліджень багатьох науковців різних напрямів. Аналіз історіографічного доробку науковців-істориків дає підстави зробити висновок, що проблематика українського села в період незалежності України кількісно вирізнялася на тлі загального масиву досліджень історії держави. Це пояснюється передусім наявністю кількох провідних наукових центрів, зокрема в Інституті історії України (Київ), Науково-дослідному інституті селянства (Черкаси), чимало істориків-аграрників працює у провідних університетах Києва, Харкова, Львова, Вінниці, Дніпропетровська, Запоріжжя, Миколаєва, Кам'янця-Подільського та інших (Беренштейн та ін. 1998; Панченко, П. 1995, с. 98; Беренштейн та ін. 2000; Шатохін, А. 2001, с. 106).

Мета статті: визначити роль українського села та селянства в історії та його місце в економічних та політичних процесах радянського періоду.

У низці країн, зокрема й пострадянських, будь-який населений пункт відносять до категорії села чи міста з урахуванням частки людей, зайнятих у сільському господарстві. Однак у більшості країн враховують лише загальну кількість населення. Нормативи в різних країнах різні, проте існує стала тенденція, що в розвинутих і малонаселених країнах межа, котра відділяє село від міста, нижча, а в слаборозвинутих і густозаселених — вища.

Матриця буття територіальної спільноти історично вибудовується в її свідомості як «модель села» (Іванишин, П. 2010, с. 12). В ході еволюції усвідомлювана модель зазнає прогнозованої трансформації. Радянська влада під час згаданої трансформації звернулася до типового для себе залу-

чення офіційних ідеологем. У спадок від колишнього СРСР пострадянські території отримали негативно-емоційне забарвлення образів як «села», так і «селянства».

Феодальне суспільство пропонувало становий поділ, а в основі його економічного розвитку лежало сільське господарство. В цій системі суспільство структурувалося навколо таких відносин: земля в обмін на службу або роботу. Кожен соціальний прошарок володів певними соціальними й економічними привілеями та обов'язками. В такій системі накопичення багатства за рахунок сільського господарства, організований не відповідно до ринкових сил, а на основі звичайних послуг праці, існували кріпаки та землевласницька знать. Таким чином, наприклад, у Галичині, коли та перебувала в складі Австро-Угорщини, все землеволодіння провінції поділялося на дві категорії: 1) рустикальна (селянська; лат. Rus — село) земля і 2) домінія чи табулярна власність (землі духовних чи світських магнатів і шляхти) (Вітенко, М. 2008, с. 58). Таким чином, одне й те саме село в Галичині часто було поділене на «рустикальну частину» (селянську; тобто «село з селянською частиною») і «шляхетську частину» (шляхетська частина села). Історична ретроспектива стверджує, що негативне забарвлення термінів є безпідставним.

Промислова революція зумовила розпад традиційних станових спільнот, а це, в свою чергу, спричинило зміну почуття тотожності й спонукало спільноту усвідомлювати себе частиною нації. Феодалні імперії розпались, а на їх місці утворилися парламентські республіки з ринковою економікою (Нечитайло, П. 2010, с. 17). Стало зрозумілим, що для розвитку економіки потрібен так званий «середній клас». На території царської Росії (як і на радянській у подальшому) зародження потужного «середнього класу» зазнавало суттєвих перешкод (Лазарович, М. 2011, с. 34). Результативність індустрії буде здобуто виробничо-примусовою працею, п'ятирічками, позбавленням колгоспників паспортів (неологізм, створений відповідно до ідейних цілей радянського режиму) і заборонаю залишати місце проживання без дозволу влади, збільшенням прямих і непрямих податків, використанням трудового ентузіазму працівників, примусовою працею політичних в'язнів, шляхом визиску людей, підвищенням продажу горілки (за Сталіна), колективізації сільського господарства (як основного джерела фінансування індустріалізації), Торгзінами, продрозкладкою та іншими заходами (Тимочко, Н. 2005, с. 204). Селянство, на відміну від «робітничого класу», вважали шкідливим, а дрібних селянських власників — «головним ворогом соціалізму». Важливого значення набуло «класове розшарування селянства», адже різні прошарки його бралися до уваги в державно-партійній роботі (термін прошарку досить часто вживається у мові радянських діячів). Проводилася «ліквідація кур-

культува як класу на базі суцільної колективізації» (цю фразу, що стала штампом, вперше вжито в промові Сталіна на 1-ій Всесоюзній конференції аграрників-марксистів 27 грудня 1929 р.) (Селищев, А. 2003, с. 37). Старе слово «куркуль» дало нові похідні — «підкуркульник» — так з кінця 1920-х рр. почали називати середняка або бідняка, який не згоден з діями влади, а також «розкуркульовати», «розкуркулення» (увійшло до широкого вжитку з другої половини 1929 р.) — конфіскація майна заможних селян і їх заслання.

Соціалізація сіл призвела до насильницького вербування в «колгоспи», перетворення самостійних селян-«односібників» на «колгоспників» і «колгоспниць». На початковому етапі колективізації поняття «індивідуальний селянин» (той, що не входить до колгоспу) офіційно стало виражатися одним словом «індивідуальник», а в просторіччі скоротилося до «індус» або «індик». У ході «колективізації» ще більше загострився класовий антагонізм на селі, в якому помітну роль відіграли надіслані з міста активісти — «парттисячники» та місцеві «сількори» — сільські кореспонденти, котрі часто писали доноси під виглядом кореспондентської роботи (Фесенко & Фесенко 1955, с. 33). Припускаємо, що з цього часу й бере початок негативно-емоційне забарвлення термінів «село» та «селянство». У 1920-х рр. селяни становили 81,5% населення УРСР. Як відзначив історик І. Гирич, Москва усвідомлювала, що українське селянство в 1917 р. і в 1930-х рр. було соціальною базою для створення української незалежної держави, і на екстенсивний розвиток більшовицько-тоталітарної держави, якій потрібні були безземельні, знеособлені, денационалізовані раби-манкурти для «розбудови комунізму» можна було сподіватися, тільки зламавши та деморалізувавши його.

Генеральний секретар ЦК ВКП(б) (Центрального комітету Всесоюзної комуністичної партії більшовиків) Й. Сталін у одній із праць писав: «...селянство являє собою основну армію національного руху... Без селянства не може бути сильного національного руху. Це і є те, що мається на увазі, коли ми кажемо, що національне питання — це сутнісно селянське питання (Цит. за: Лазарович, М. 2011. с. 34). Власне, цей національний рух і звався «буржуазним націоналізмом». Тому партійні, радянські, посадові працівники сільського господарства стали першими літописцями історії села (Капустян, Г. 2002, с. 167). Головною метою вибудовуваної вертикалі влади було розділити однакові за своєю суттю поселення на ранги (міста, селища, села тощо), а також на адміністративно-територіальні одиниці (політично-територіальний поділ), що підривало зсередини «селянський (він же національний, він же буржуазний) рух». З 1965 р. в УРСР розгорнулося будівництво експериментально-показових сіл. У різних областях республіки створювалося 15 експериментальних сіл, на їхнє будівництво було витрачено 55 млн крб.

1969 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову про комплексне проектування і будівництво в 1970–1975 рр. ще 28 експериментально-показових сіл.

Отже, багатосотлітня бездержавність української нації завдала нашому народові тяжких втрат. Особливо потерпало українське село. Під час різноманітних «окупацій» України наше селянство було безправним об'єктом безкарного грабунку та постачальником дешевої робочої сили для завойовників і примусовим годувальником поневолювачів. Водночас воно єдине зберігало і культивувало українські національні цінності. Саме радянська епоха створила в історичній свідомості пострадянського населення негативний (цілком безпідставний з погляду історії) образ як українського села, так і українського селянина.

Беренштейн, Л. Ю. та ін. 2000. *Історіографія, методологія та джерельна база дослідження аграрних відносин в Україні у II половині XX ст.* К.

Беренштейн Л. Ю. та ін. 1998. *Українське село у 20–90 р. XX ст.* К.

Вітенко, М. 2008. Польське велике землеволодіння в Галичині (кін. XIX — поч. XX ст.). *Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника*. Вип. XIV. С. 58–68.

Іванишин, П. 2010. Село як матриця українського тут-буття. *Психологія і суспільство*, № 4. 12–16.

Капустян, Г. 2002. Українське село в умовах радянського політичного режиму 1920-х років: історіографічний огляд. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. XV. С. 167–177.

Лазарович, М. 2011. Українське село в кривавих жорнах комунізму: прелюдія до геноциду. *Психологія і суспільство*. № 1. С. 34–52.

Нечитайло, П. 2010. Селянство як фактор континуїтету матеріальної і духовної культури народу. *Психологія і суспільство*. № 4. С. 17–21.

Панченко, П. П. 1995. Еволюція і трагізм українського села в 80 — I пол. 90-х років XX ст. *Сторінки історії України XX ст.* К. С. 98–111.

Селищев, А. 2003. *Язык революционной эпохи: Из наблюдений над русским языком (1917–1928)*. М.

Тимочко, Н. 2005. *Економічна історія України*. К.

Фесенко, А. & Фесенко, Т. 1955. *Русский язык при советах*. Нью-Йорк.

Шатохін, А. 2001. Зміни у соціальній структурі українського села у перехідний період. *Економіка АПК*. № 6. С. 106–112.

Berenshtein, L. Yu. та in. 2000. *Istoriografii, metodolohiia ta dzherelna baza doslidzhennia ahrarnykh vidnosyn v Ukraini u II polovyni XX st. [Historiography, Methodology and Source Base for the Study of Agrarian Relations in Ukraine in the Second half of 20th Cent.]* Kyiv.

Berenshtein L. Yu. та in. 1998. *Ukrainske selo u 20–90 r. XX st. [Ukrainian Village in the 20–90 Years of the 20th Cent.]*. Kyiv.

Vitenko, M. 2008. *Polske velyke zemlevolodinnia v Halychyni (kin. XIX — poch. XX st.) [Polish Massive Land Tenure in Galicia (Late 19th — Early 20th Cent.)]*. *Visnyk Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu im. V. Stefanyka*. Vyp. XIV. S. 58–68.

Ivanyshyn, P. 2010. *Selo yak matrytsia ukrainskoho tut-buttia [Village as a Matrix of Ukrainian Here-Being]*. *Psykhoholohiia i suspilstvo*. № 4. 12–16.

Kapustian, H. 2002. Ukrainske selo v umovakh radianskoho politychnoho rezhyumu 1920-kh rokiv: istoriohrafichnyi ohliad [Ukrainian Village in the Conditions of the Soviet Political Regime of the 1920: Historiographical Review]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. XV. S. 167–177.

Lazarovych, M. 2011. Ukrainske selo v kryvavykh zhornakh komunizmu: preliudiia do henotsydu [Ukrainian Village in the Bloody Tones of Communism: a Prelude to Genocide]. *Psykhohohiia i suspilstvo*. № 1. S. 34–52.

Nechytailo, P. 2010. Selianstvo yak faktor kontynuitetu materialnoi i dukhovnoi kultury narodu [Peasantry as a Factor in the Continuity of the Material and Spiritual Culture of the People]. *Psykhohohiia i suspilstvo*. № 4. S. 17–21.

Panchenko, P. P. 1995. Evoliutsiia i trahizm ukrainskoho sela v 80 — I pol. 90-kh rokiv XX st. [Evolution and Tragedy of the Ukrainian Village in the 80's and the First Half of The 90's of the 20th Cent.]. *Storinky istorii Ukrainy XX st*. Kyiv. S. 98–111.

Selishhev, A. 2003. *Jazyk revoljucionnoj epohi: Iz nabljudenij nad russkim jazykom (1917–1928) [The Language of the Revolutionary Era: From Observations on the Russian Language (1917–1928)]*. Moskva.

Tymochko, N. 2005. *Ekonomichna istoriia Ukrainy [Economic History of Ukraine]*. Kyiv.

Fesenko, A. & Fesenko, T. 1955. *Russkij jazyk pri sovetah [Russian Language in Soviet Period]*. N'ju-Jork.

Shatokhin, A. 2001. Zminy u sotsialnii strukturi ukrainskoho sela u perekhidnyi period [Changes in the Social Structure of the Ukrainian Village During the Transition Period]. *Ekonomika APK*. № 6. S. 106–112.

УДК 94«1941/1945»:355.43(477/53)-55.2

DOI: 10.20535/2307-5244.46.2018.136740

I. О. Пістоленко

Полтавський музей авіації і космонавтики

I. Pistolenko

Poltava Air & Space Museum

ЖІНКИ В АРМІЇ Й НА ВІЙНІ:

ВОСННІ ШЛЯХИ І ДОЛЯ ЛЬОТЧИЦІ

НАТАЛІЇ ФЕДОРІВНИ МЕКЛІН (КРАВЦОВОЇ)

***Women in the Army and in the War: the War Paths
and the Fate of the Pilot Natalia Fedorivna Meklin (Kravtsova)***

У статті в контексті теми участі жінок у війні розглядається бойова діяльність однієї з «нічних відьом» — льотчиці 46-го гвардійського нічного бомбардувального авіаційного полку Н. Ф. Меклін (Кравцової), уродженки м. Лубни Полтавської обл., а також вплив служби в армії на її подальшу діяльність.